

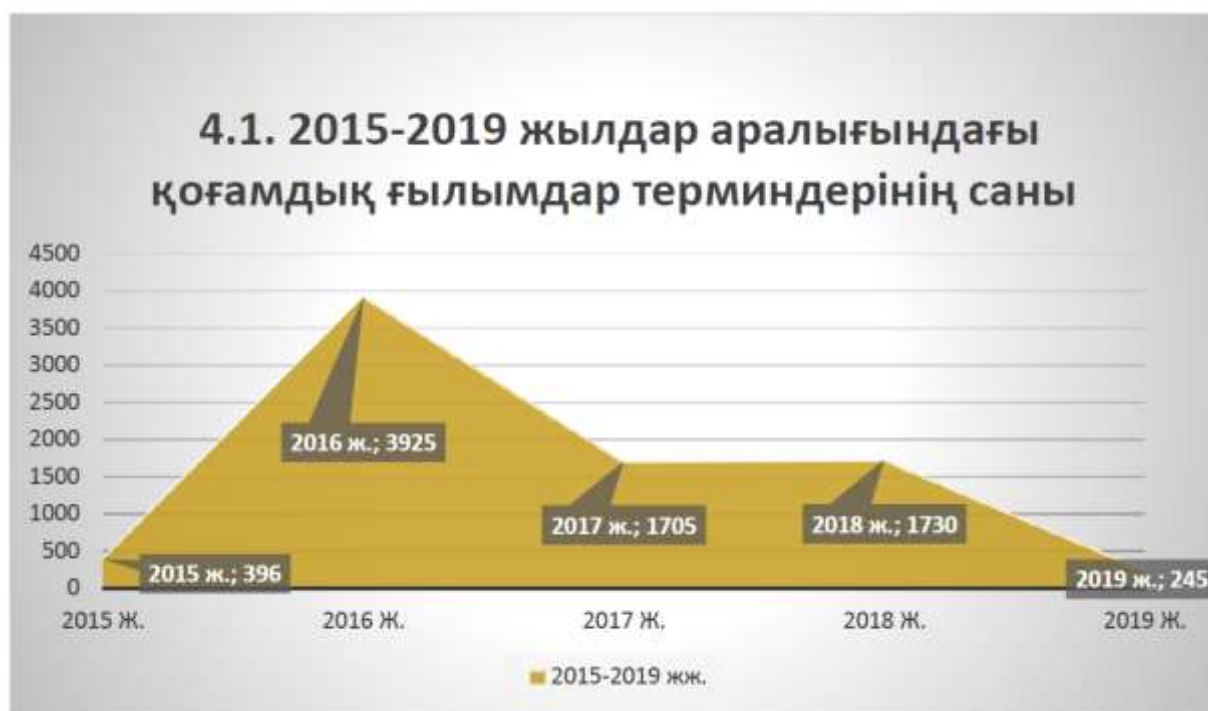
**ХІІ тармақ «Бекітілген терминдерге мониторинг жүргізу» тармағы
бойынша атқарылған жұмыстардың қорытынды есебі**

Астана, 2023 жыл

«Бекітілген терминдерге мониторинг жүргізу» атты жоба бойынша орындалған жұмыстардың ҚОРЫТЫНДЫ ЕСЕБІ

I Жоба бойынша жүргізілген жұмыстардың мақсаты – ұлттық ғылым тілін, нормативтік құжаттар, іс-қағаздар т.б. тілін жетілдіру болып табылады. Жұмыстың басты ұстанымдары: қазақ ұлттық терминологиялық қорын қалыптастырудың теориялық және практикалық негіздері (түгендеу, жүйелеу, реттеу т.б.). Мемлекеттік тілді дамыту барысындағы қиыншылықтардың бірі – терминологиялық жүйесіздік пен терминологиялық жұмыстардың практикалық жетімсіздігін толықтыру. Осыған сәйкес бекітілген терминдер, оның ішінде қоғамдық ғылымдар саласы бойынша қалыптастырылған терминжүйелердің синхронды жағдайы толық айқындалды. 2015-2019 жылдар аралығында бекітілген қоғамдық ғылымдар терминдерінің саны мен көлемі нақтыланып, оларға түгендеу жұмысы жүргізілді. Нәтижесі төмендегі суретте берілген:

4.1 2015-2019 жылдар аралығындағы қоғамдық ғылымдар терминдерінің саны: жалпы: 8001; оның ішінде: 2015 – 396; 2016 – 3925; 2017 – 1705; 2018 – 1730; 2019 – 245

Бұл жерде бір ескерте кететін жағдай, биылға жоспарланған 8000 термин болуы себепті, 2019 жылдың тек 245 терминін ғана қамтып отырмыз. 2019 жылы бекітілген терминдер қорынан қоғамдық ғылымдарға жататын терминдер саны толық қамтылмады.

II Қоғамдық ғылымдар көптеген салаларды қамтып, түрлі терминологиялық жүйелерді құрайтыны белгілі. Әрбір терминнің саласын анықтау үшін ұғымдарды жіктеп, ұғымдарды анықтап және оларды білдіретін терминдер бір-бірімен тығыз байланыста және бірігіп терминологиялық жүйе құрайтынын ескеру қажет. Себебі, оқшауланған, тәуелсіз термин болмайды. Кез келген термин жалпы бір (немесе бірнеше) терминологиялық жүйеде белгілі бір орын мен мәнге ие болып келеді. Аталған міндетке сәйкес әрбір қоғамдық ғылымдар терминінің терминологиялық жүйесі (дефинициясына сәйкес) нақтыланып, саласы айқындалды:

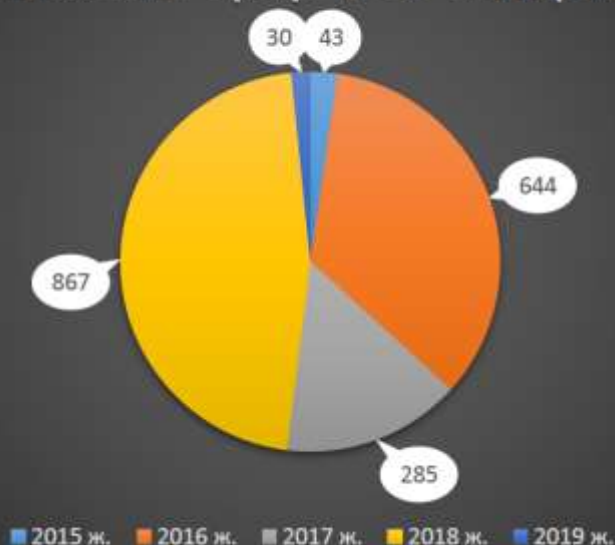
2	4.1.2	Терминдердің саласын айқындау:	8001
		экономика	1849
		2015	95
		2016	66
		2017	1542
		2018	101
		2019	45
		ісжүргізу	2484
		2015	245
		2016	2064
		2017	52
		2018	85
		2019	38
		педагогика	85
		2015	41
		2016	2
		2017	11
		2018	31
		2019	0
		заң	1809
		2015	10
		2016	1680
		2017	23
		2018	89
		2019	7
		психология	41
		2015	1
2016	0		
2017	6		
2018	34		
2019	1		
спорт	145		
2015	2		
2016	0		

	2017	0
	2018	0
	2019	142
	әскери іс	18
	2015	2
	2016	0
	2017	12
	2018	4
	2019	0
	саясат	461
	2015	0
	2016	110
	2017	8
	2018	341
	2019	2
	мәд. және өнер	160
	2015	0
	2016	0
	2017	39
	2018	120
	2019	1
	кітапхана	3
	2015	0
	2016	0
	2017	1
	2018	2
	2019	0
	философия	670
	2015	0
	2016	0
	2017	2
	2018	659
	2019	9
	әдебиет	6
	2015	0
	2016	0
	2017	1
	2018	5
	2019	0
	баспа ісі	6
	2015	0
	2016	0
	2017	1

	2018	5
	2019	0
	дін	140
	2015	0
	2016	0
	2017	0
	2018	140
	2019	0
	лингвистика	14
	2015	0
	2016	0
	2017	0
	2018	14
	2019	0
	тарих	23
	2015	0
	2016	0
	2017	0
	2018	23
	2019	0
	*	87
	2015	0
	2016	3
	2017	7
	2018	77
	2019	0

III Бекітілген терминологияның құрылымдық параметрлеріне жүгіну кішітілдерде орын алған проблемаларды анықтауды көздейді және терминжасам ісімен айналысатын мамандарға, аудармашыларға аталған қиындықтарды шешудің ықтимал жолдарын ұсынуға мүмкіндік береді. Терминологияның құрылымдық ерекшеліктерін қарастырғанда, біз ең алдымен формаға назар аударамыз, яғни терминологиялық бірліктің морфологиялық құрылымына. Осы критерий бойынша арнайы лексикалық бірліктерді бірнеше құрылымдарға жіктеп көрсеттік. Терминологияны ретке келтірудің аса маңызды міндеті – термин құрылымын анықтау болып табылады. Себебі, бұл белгілі бір арнаулы білім саласы аясында терминнің сол жүйеге сай басым үлгі бойынша жасалуымен тығыз байланысты.

**4.2.1 Терминжасам құрылымы бойынша
үлес салмағы: түбір-1869 оның ішінде:**

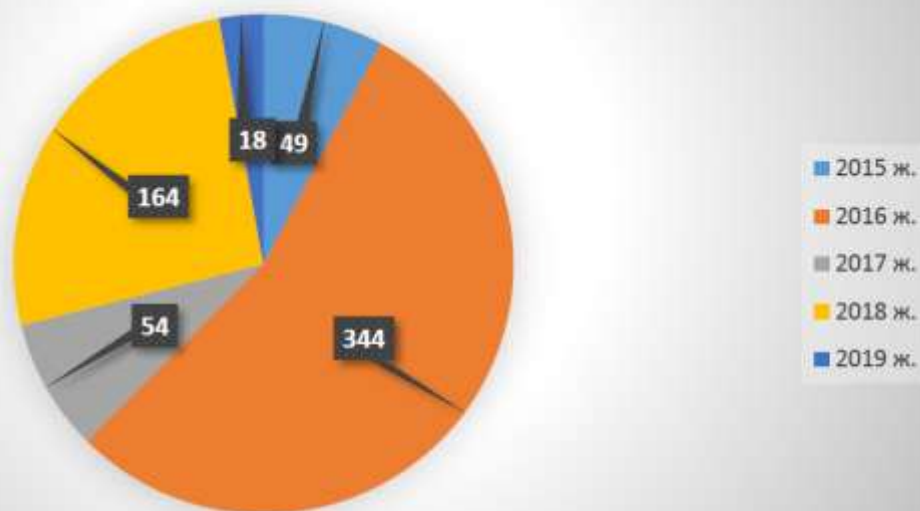

**4.2.1 Терминжасам құрылымы бойынша үлес салмағы:
түбір-1869**

оның ішінде:

2015 – 43; 2016 – 644; 2017 – 285; 2018 – 867; 2019 – 30

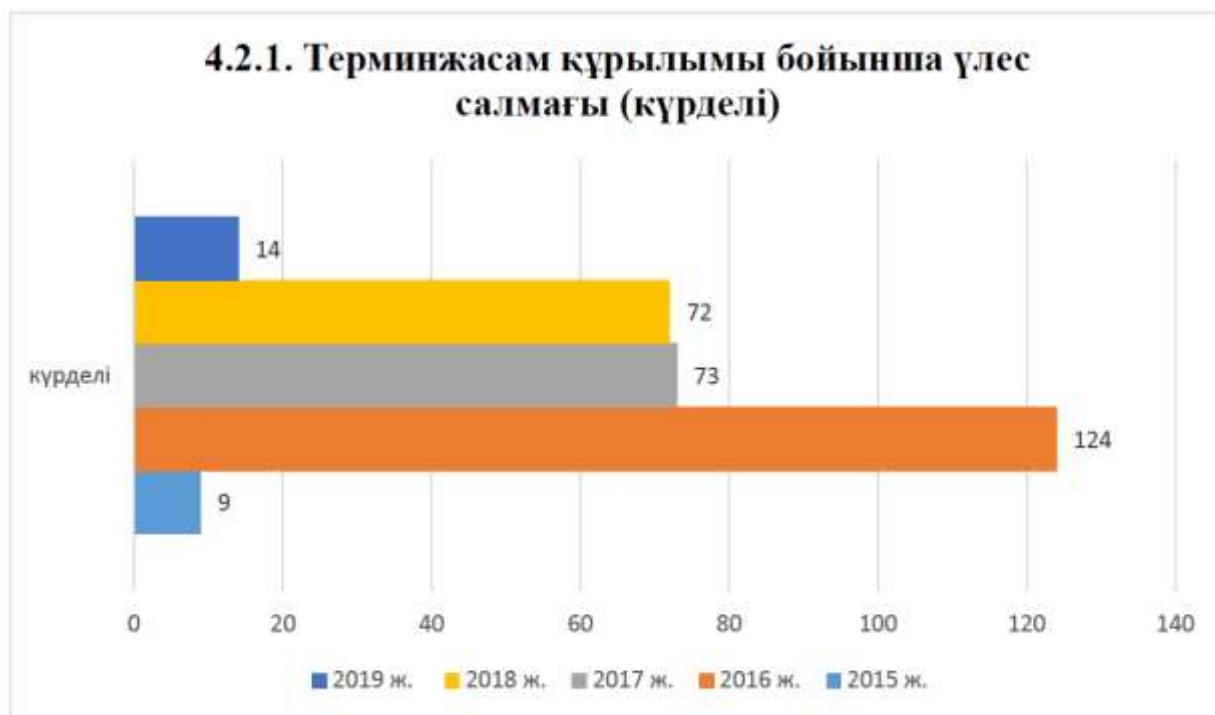
**4.2.1. Терминжасам құрылымы бойынша
үлес салмағы (туынды)**

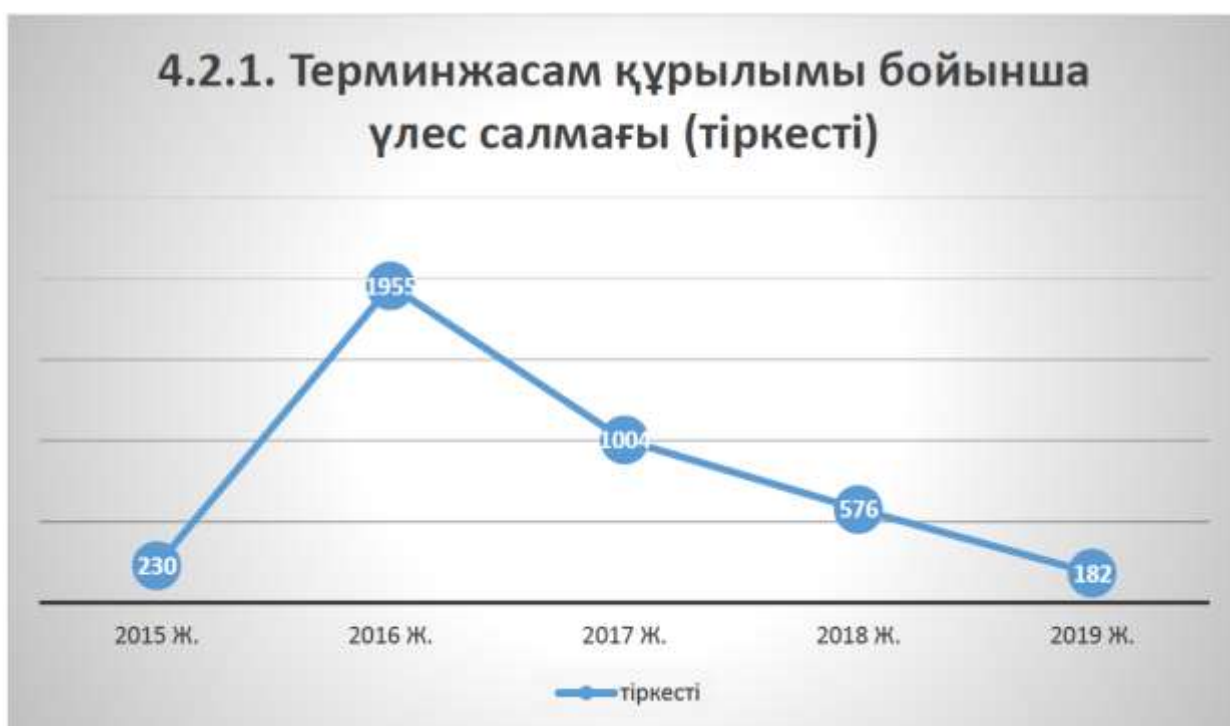
туынды-629

оның ішінде:

2015 – 49; 2016 – 344; 2017 – 54; 2018 – 164; 2019 – 18

күрделі-292
оның ішінде:
2015 – 9; 2016 – 124; 2017 – 73; 2018 – 72; 2019 – 14

тіркесті-3947
оның ішінде:
2015 – 230; 2016 – 1955; 2017 – 1004; 2018 – 576; 2019 – 182

4.2.1. Терминжасам құрылымы бойынша үлес салмағы (сипаттамалы)

сипаттамалы-1265

оның ішінде:

2015 – 65; 2016 – 858; 2017 – 289; 2018 – 52; 2019 – 1

4.2.1. ТЕРМИНЖАСАМ ҚҰРЫЛЫМЫ БОЙЫНША ҮЛЕС САЛМАҒЫ (ҚЫСҚАРТУЛАР)

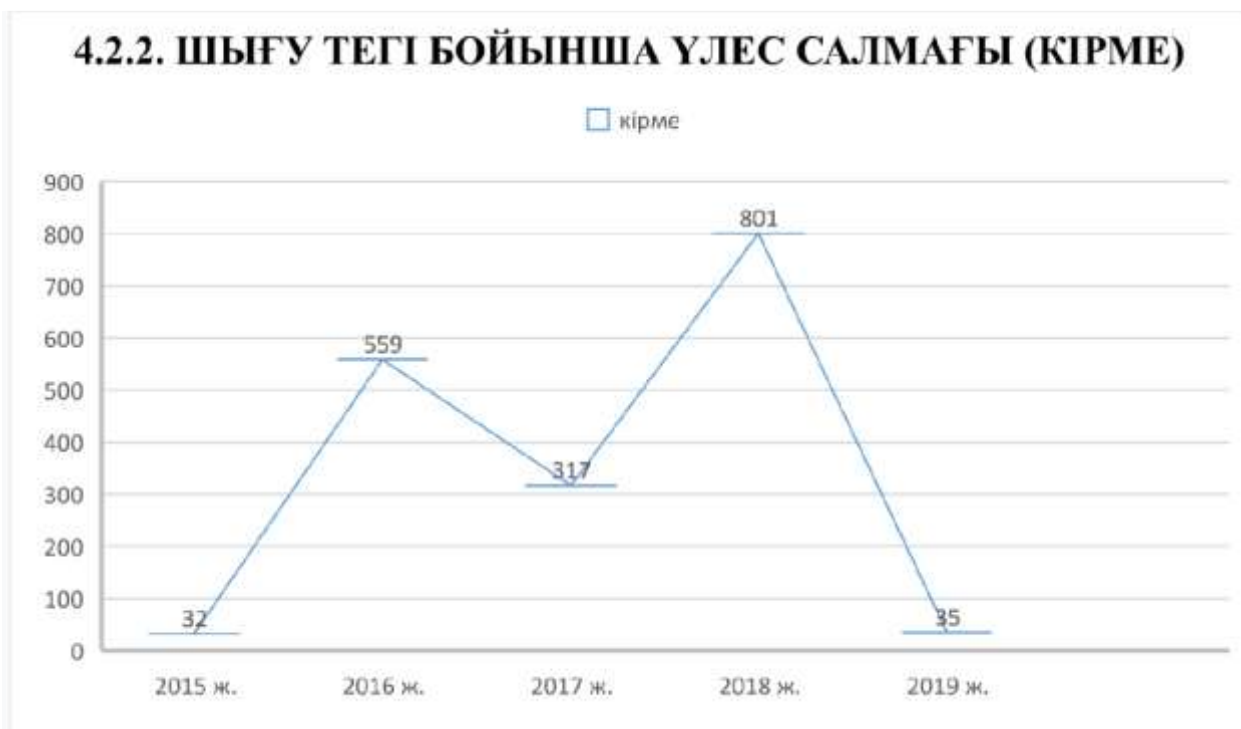

қысқартулар-0

оның ішінде:

2015 – 0; 2016 – 0; 2017 – 0; 2018 – 0; 2019 – 0

IV Терминология мен жеке терминдер, сондай-ақ терминологиялық жүйелер қалыптасуының қайнар көздері, яғни шығу тегі, сонымен қатар олардың пайда болу уақыты жағынан да күрделі және біркелкі емес. Өйткені, ғылымның, мәдениеттің, өндірістік қызметтің белгілі бір саласына қатысты терминологияның тарихы, ең алдымен табиғат пен қоғам туралы білімнің даму заңдылығы болып табылады. Сондықтан да кез келген ғылымның тарихы сөзсіз осы саладағы ұғымдар мен терминдердің даму тарихын қамтиды:

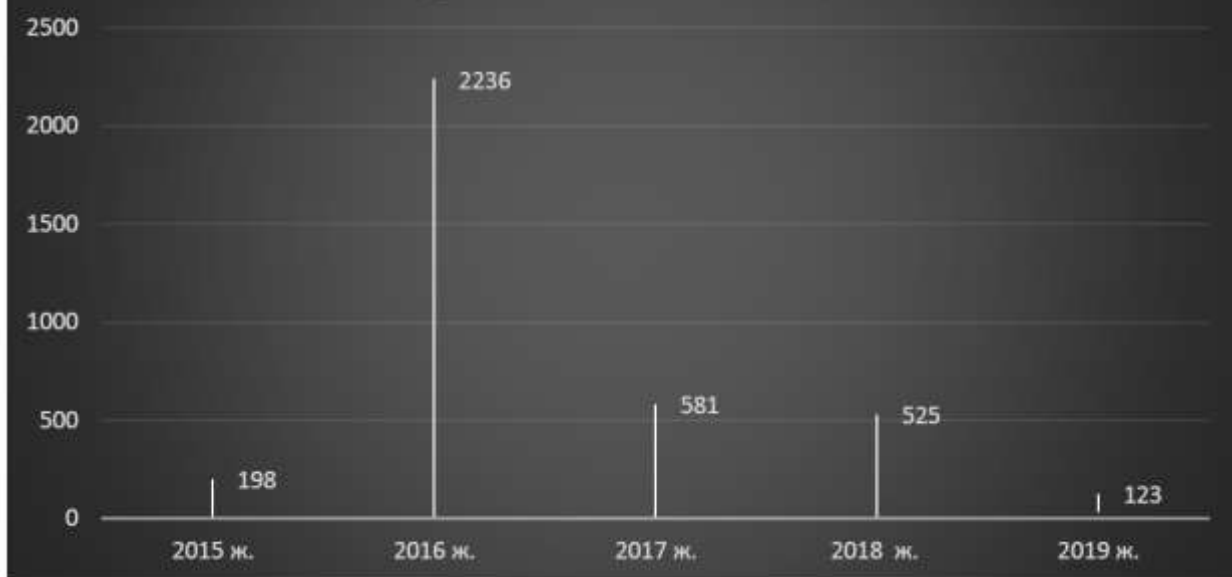
4.2.2 Шығу тегі бойынша үлес салмағы:

кіріме – 1744

оның ішінде:

2015 – 32; 2016 – 559; 2017 – 317; 2018 – 801; 2019 – 35

4.2.3. Шығу тегі бойынша үлес салмағы (ұлт тілі негізінде)

ұлт тілі негізінде-3663

оның ішінде:

2015 – 198; 2016 – 2236; 2017 – 581; 2018 – 525; 2019 – 123

4.2.4. Шығу тегі бойынша үлес салмағы (ұлт тіліне икемделіп алынған)

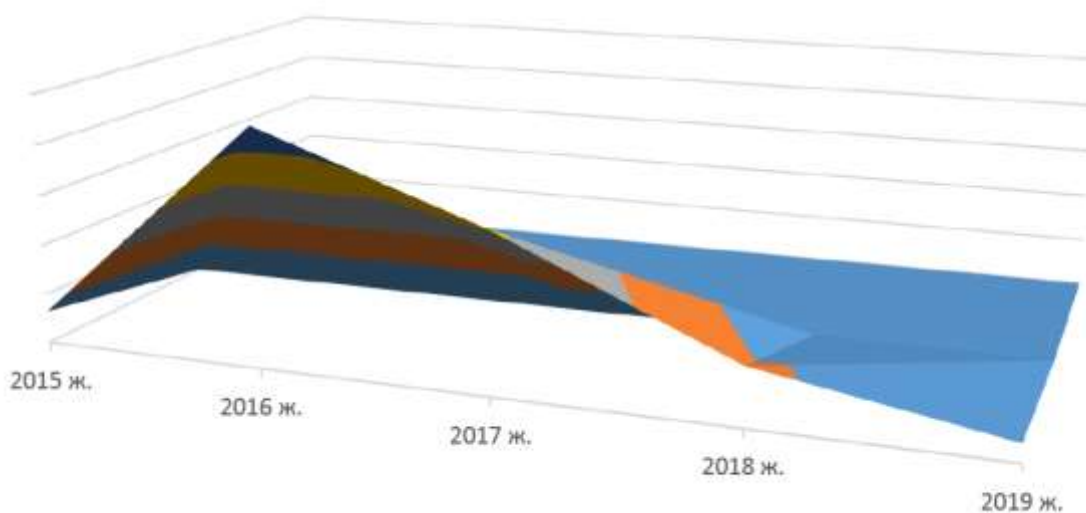

ұлт тіліне икемделіп алынған-118

оның ішінде:

2015 – 11; 2016 – 62; 2017 – 37; 2018 – 8; 2019 – 0

4.2.5. Шығу тегі бойынша үлес салмағы (гибрид)

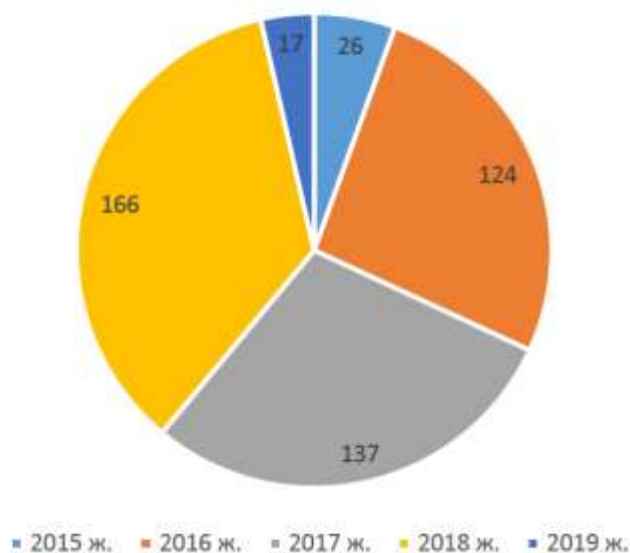

гибрид-2007

оның ішінде:

2015 – 129; 2016 – 944; 2017 – 633; 2018 – 231; 2019 – 70

4.2.5. Шығу тегі бойынша үлес салмағы (жалғау-жұрнағы ғана ұлттық)

жалғау-жұрнағы ғана ұлттық-470

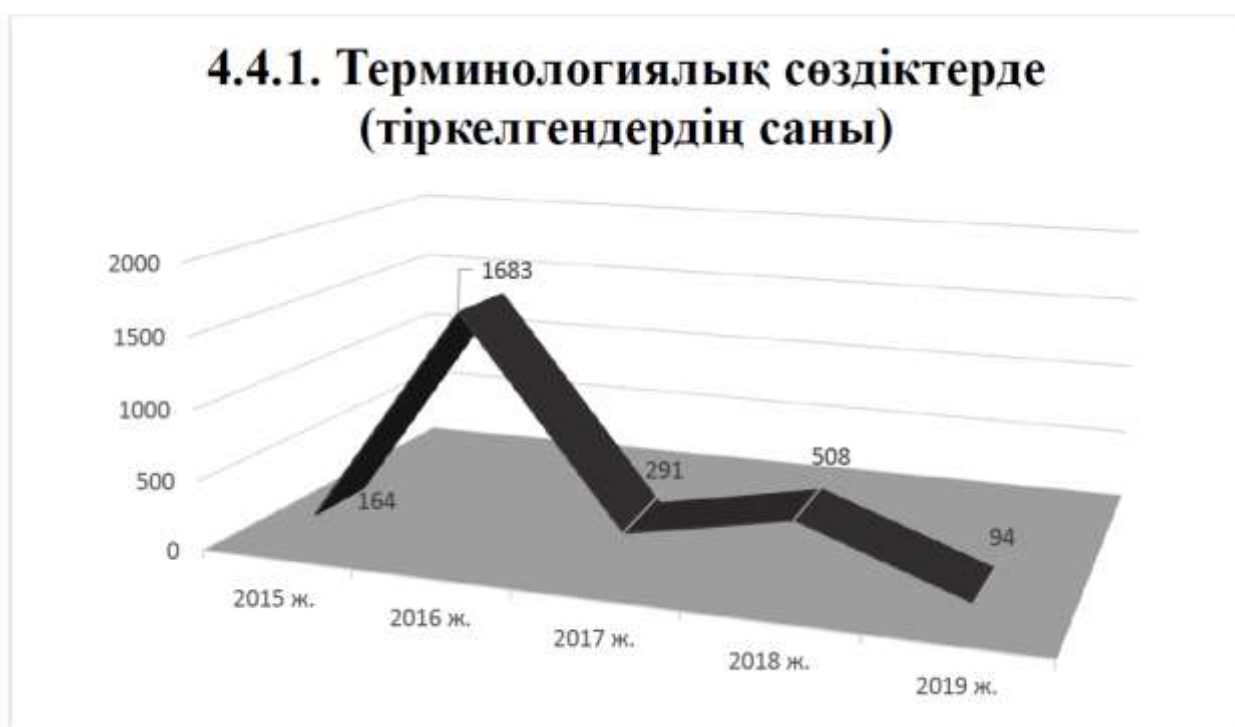
оның ішінде:

2015 – 26; 2016 – 124; 2017 – 137; 2018 – 166; 2019 – 17

V Қазіргі тіл ғылымында терминдер мен жеке терминологиялық жүйелерді зерттеуге байланысты мәселелер үнемі қызығушылық тудырып отырғаны белгілі. Өз кезегінде, бұл терминологияның қазіргі білім жүйесіндегі, адамның барлық практикалық іс-әрекетіндегі рөлімен, сонымен қатар жалпы сөздегі терминдік мағынаны қалыптастыру мәселесін қамтитын бірқатар шешімін таппаған, даулы мәселелердің болуымен түсіндіріледі. Жалпықолданыстық мағынаның терминологиялық мағынаға айналу тетігін зерттеу жаңа ғылыми міндет болып табылады, оның шешімі ең алдымен сөздің семантикалық құрылымында болып жатқан терең үдерістерді талдауда жатыр. Бұл ретте терминологиялық мағынаның қалыптасуы тек семантикаға ғана емес, сонымен бірге лексикалық бірліктің жүйелік байланыстарына, оның парадигматикалық және синтагматикалық қасиеттеріне де әсер ететін күрделі үдеріс болғандықтан, әртүрлі белгілер кешенін ескеру маңызды. Ал, бұл аталған күрделі мәселелердің шешімі тікелей терминнің дефинициясына байланысты.

6	4.3.1	Анықталған дефинициялардың саны	8001
---	-------	---------------------------------	------

VI Кәсіби қарым-қатынасты сәтті жүзеге асыру үшін терминологиялық сөздіктер жасалады. Жалпы ғылыми ой, оның ішінде терминология саласы да бір орында тұрмайды. Ғылыми мектептердің жаңа идеялары жаңа терминдерді тудырады, оларды лексикографияда тіркеу қажеттілігі туындайды. Терминологиялық сөздіктер ойды вербалдау, сөздің ұғым көлемін теориялық негіздеу, жіктеу қажеттілігі нәтижесінде туындайды. Сондықтан да терминнің терминологиялық сөздікте тіркелу мәселесі арнайы қарастыруды қажет ететін мәселелер қатарына жатады.

4.4.1 Терминологиялық сөздіктерде тіркелгендердің саны

оның ішінде:

2015 – 164; 2016 – 1683; 2017 – 291; 2018 – 508; 2019 – 94

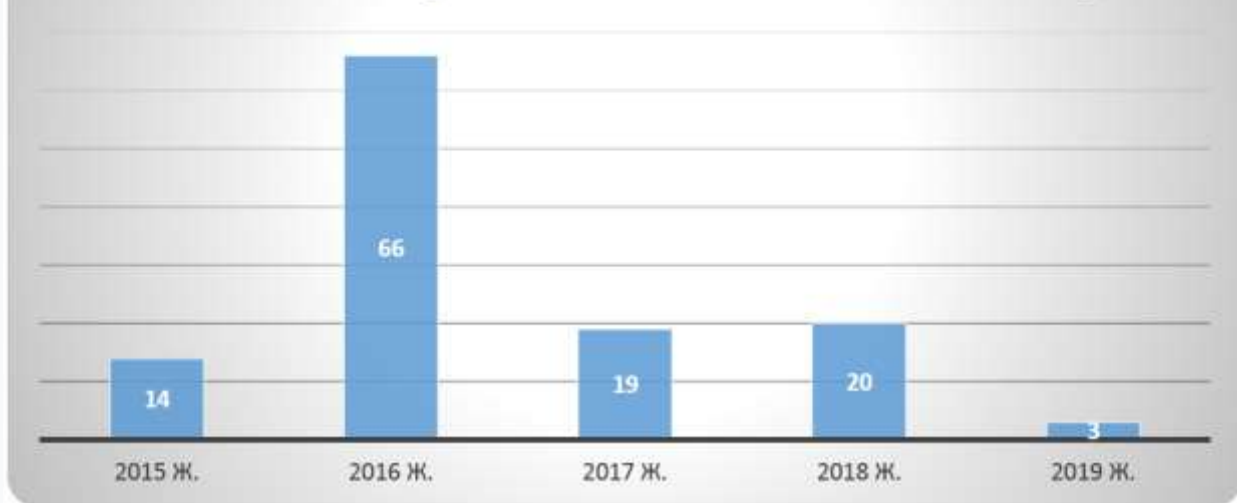
тіркелмегендердің саны

оның ішінде:

2015 – 34; 2016 – 556; 2017 – 290; 2018 – 17; 2019 – 29

VII Терминдер арнаулы тілдің семантикалық өзегі болып табылады және негізгі мазмұндық ақпаратты береді. Арнаулы тілдерде орталықтық орын алатын терминологияның қалыптасуы мен дамуы белгілі бір дәрежедегі дербестікке ие болып келеді. Осымен байланысты терминді бағалаудың лингвистикалық критерийлері, атап айтқанда, оның нормативтік талаптарға сәйкес келуі осыдан туындайды. Жалпы алғанда, лингвистикалық нормативтілік дегеніміз – терминнің жасалымы мен қолданысының дұрыстығы болып саналады. Терминжасам мен терминнің жұмсалым үдерістері стихиялы емес, тіл мамандары мен терминологтардың бақылауында болатын саналы-мақсатты үдерістер болып табылады. Бұл терминологияның жүйелілігі, терминнің мәнмәтіннен тәуелсіздігі, термин қысқалығы, оның абсолютті және барынша бірмағыналылығы, түсінікті әрі жеңіл, оңай қабылданатыны т.б.

4.4.5. Термин нұсқаларының терминологиялық нормаларға сәйкестігінің статистикасы: семантикалық

4.4.5 термин нұсқаларының терминологиялық нормаларға сәйкестігінің статистикасы: семантикалық

2015 – 14; 2016 – 66; 2017 – 19; 2018 – 20; 2019 – 3

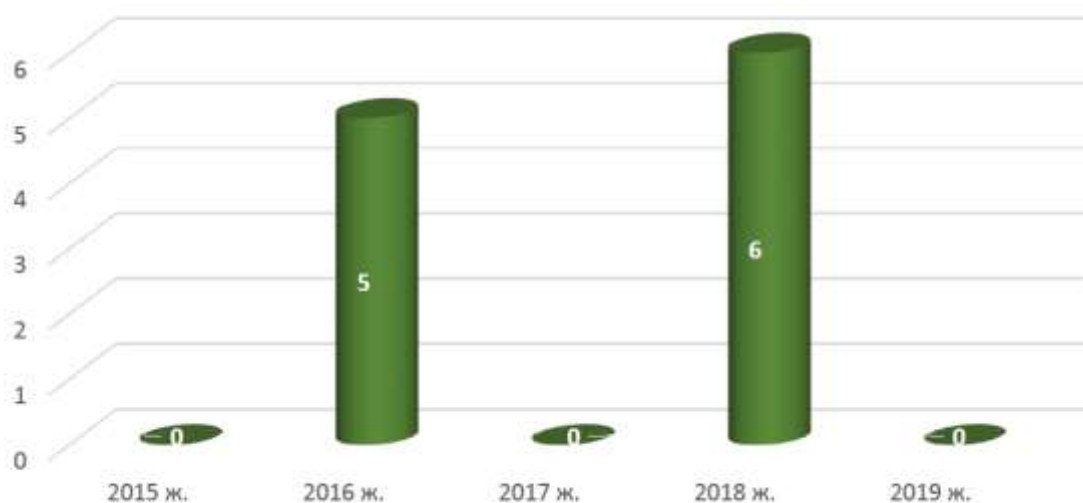
4.4.5. Термин нұсқаларының терминологиялық нормаларға сәйкестігінің статистикасы: формалдық

формалдық

2015 – 3; 2016 – 49; 2017 – 37; 2018 – 13; 2019 – 0

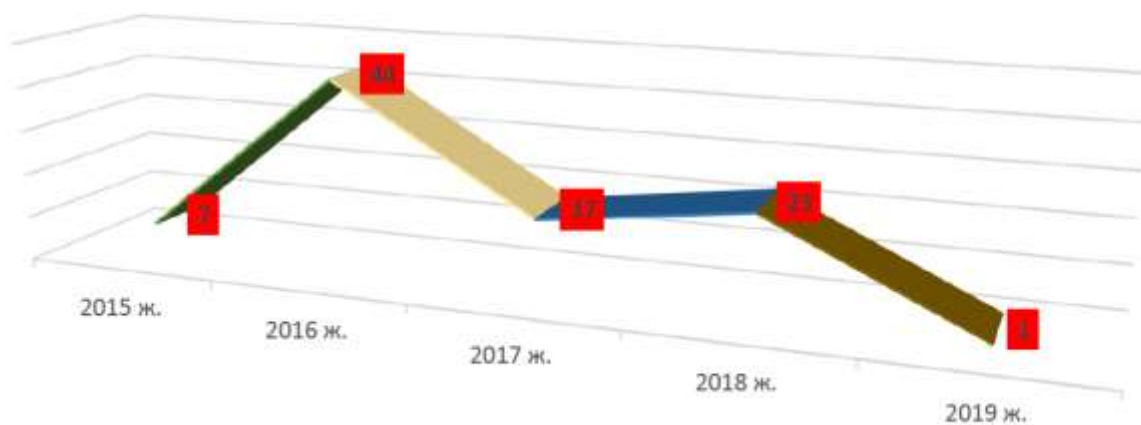
Термин нұсқаларының терминологиялық нормаларға сәйкестігінің статистикасы: прагматикалық

Прагматикалық

2015 – 0; 2016 – 5; 2017 – 0; 2018 – 6; 2019 – 0

Термин нұсқаларының терминологиялық нормаларға сәйкестігінің статистикасы: семантикалық, прагматикалық

Семантикалық, прагматикалық

2015 – 7; 2016 – 44; 2017 – 17; 2018 – 23; 2019 – 1

Термин нұсқаларының терминологиялық нормаларға сәйкестігінің статистикасы: формалдық, прагматикалық

Формалдық, прагматикалық

2015 – 0; 2016 – 1; 2017 – 0; 2018 – 11; 2019 – 0

Термин нұсқаларының терминологиялық нормаларға сәйкестігінің статистикасы: семантикалық, формалдық

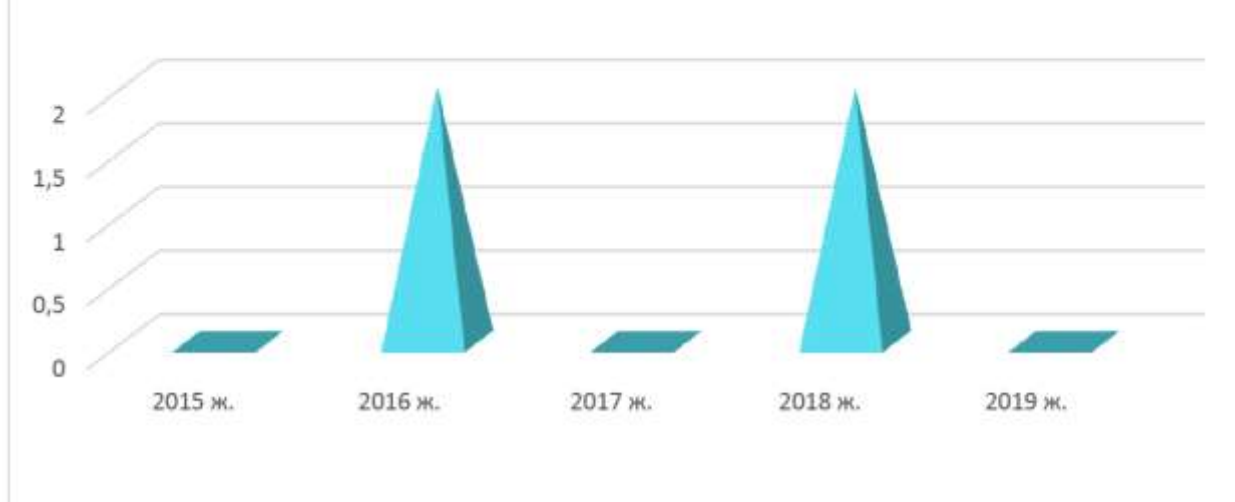

■ 2015 ж. ■ 2016 ж. ■ 2017 ж. ■ 2018 ж. ■ 2019 ж.

Семантикалық, формалдық

2015 – 3; 2016 – 53; 2017 – 25; 2018 – 8; 2019 – 1

Термин нұсқаларының терминологиялық нормаларға сәйкестігінің статистикасы: семантикалық, формалдық, прагматикалық

Семантикалық, формалдық, прагматикалық

2015 – 0; 2016 – 2; 2017 – 0; 2018 – 2; 2019 – 0

Сонымен, бекітілген терминдерге мониторинг жасау барысында мынадай қорытынды жасадық: терминнің терминологиялық жүйе саласына қатысы көп жағдайда ескерілмейді (4.4.5 қатысты);

- термин білдіретін ұғымның бірмағыналылығы мен дәлдігі терминологияға ғана тән. Терминдерді бекіту барысында аталған талап қатаң сақталуы қажет;

- жүйелілік: кез келген термин белгілі бір терминологиялық жүйеге жатады. Термин өз мағынасында онда қолданылатын параметрлерге негізделеді;

- тілдік дұрыстық: аталымдардың кез келген түрлері мен категорияларының белгілі бір үлгілеріне сілтеме жасау заңдылығына негізделген сөзжасамдық құралдардың дұрыс қолданылуына мән беріліп, ол терминдерді бекіту барысында ескерілуі қажет;

- қолданылуы немесе жұмсалымдық критерийі: қолданыс жиілігі тек заңдастырылған түрде (ресми құжаттарда) ғана реттеледі, алайда кей ғылыми дискурстардағы қолданылу басымдылығы ұлттық дәстүрмен, ауызша кәсіби тілдесіммен тікелей байланысты ерекшеліктер де ескерілуі керек.

- тілдік бағдар: кірме термин мен ана тілінің негізінде жасалған терминнің арасында орын алатын түрлі жағдайларда ұғымды таңдау маңызды. Жүйелі тәсілдің қолданылуы ерекше мәнге ие, өйткені онсыз терминологияның ұғымдардан ажырауы көбейе береді. Сол себепті де лингвистикалық стандарт терминдердің құрылымы мен семантикасының

арақатынасын, лексикалық бірліктің мазмұн межесі мен тұрпат межесінің байланысын қамтамасыз ететін құрал.